

Mezhep Meselesi ve Fikhî İhtilaflar

Ebu'l-Feth el-BEYÂNÜNÎ

Tercüme ve Notlar: Ebubekir SİFİL

Rihle Kitap, İstanbul 2013 (2. Baskı), 197 sayfa.

Tanıtan: Fatih KARATAŞ*

Mezheplerin ortaya çıkış sebepleri, bir mezhebe mensup olma meselesi, fikhî meselelerde mezheplerin ihtilaflı görüşlerinin sebepleri, içtihat, taklit ve benzeri konular güncelliğini yitirmemekte; daima gündemde kalmaktadır. “Mezhepler neden ortaya çıktı?”, “bir mezhebe bağlanmak zorunda mıyım?”, “bir meselenin hükmü hakkında neden birden fazla farklı görüş vardır?” gibi sorular hep sorulmaktadır. Bu sorular ya sadece dinini sahih bir şekilde yaşamak isteyenlerin öğrenme merakından ya da dinin sahih bir şekilde anlaşılmasını engelleyerek insanları dinden soğutmak isteyenlerin art niyetinden kaynaklanmaktadır. Hem tereddüt ve merakları giderici hem de art niyetleri bertaraf edici mahiyette çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan biri de, Ebubekir Sifil tarafından “*Mezhep Meselesi ve Fikhî İhtilaflar*” adıyla Türkçeye tercüme edilen Ebu'l-Feth el-Beyânûnî'ye ait eserdir.

Eser; mukaddime, iki bölüm, bir ek ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Mukaddime kısmında eserin telif sebebi beyan edilmektedir. Bu sebep, mevcut fikhî ihtilafların mahiyeti, kaynağı, sebebi ve hükmünü açıklığa kavuşturmadır. Bu sebebe dayalı olarak yapılan bir çalışmada amaç, müellifin de belirttiği gibi, insanları tefrikaya düşmekten korumak ve daha kapsamlı bir ittifakı sağlamaya yardımcı olmaktır. Zira fikhî ihtilafların kaynak, sebep ve mahiyetini bilenler, bu ihtilafların doğal olduğunu anlayacak ve ‘bir mezhebin diğer mezheplerden üstün ve hak üzere olduğu’ şeklindeki taassuptan kurtulacaktır (s. 11-13).

Müellif, mukaddimede önemli bir tehlikeden söz etmektedir. İslam binasını Müslümanların gözünde yıkmak isteyenler, birçok alanda kalplere şüphe atarak bunu gerçekleştirmektedirler. Bu şüphelerden biri de fıkıh ve fukaha hakkında ortaya atılanıdır. İhtilaflı fikhî meseleleri mezhep müntesipleri arasında gündeme getirerek, Müslümanların, fıkıhlarına ve fakihlerine olan itimatlarını sarsmaktadır. Böylece onları, dinlerinin ve mezheplerinin ahkâmından soğutarak şahsî görüş ve hevanın ağına düşürmektedirler (s. 13). Bu açıdan fikhî ihtilafların hakikatini anlamak son derece önemlidir.

Eserin birinci bölümünde fikhî ihtilafların hakikati, kaynağı ve sebepleri be-

* Araş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku A.B.D.
fatihkaratas83@hotmail.com

yan edilmektedir. Müellif, ihtilafların hakikatiyle başlamaktadır. Öncelikle fikhî görüşlerin/içtihatların Kitap ve Sünnetin alternatifi olan şahsî görüşler olmadığını belirtmektedir. Bu görüşler, Kitap ve Sünnet ahkâmının beyanıdır (s. 18). Fakihler, içtihat ile yani şer’î ahkâmı şer’î delillerden çıkarmak için olanca güçlerini sarf ederek görüş beyan etmektedirler. Dolayısıyla söz konusu hükümler, Kitap ve Sünnet ağacının değişik meyveleridirler (s. 18-19). Allah Teâlâ, haramı helal, helali haram kılan ehl-i kitabın ruhban ve ahbarları ile avamı hakkında “Allah’ı bırakıp ahbar ve ruhbanlarını rabler edindiler”¹ buyurmuşken; İslam’ın fukahası ve Müslümanlar hakkında “bilmiyorsanız zikir ehline sorun”² buyurarak fukahanın ve içtihatlarının hakikat ve kıymetini ortaya koymuştur. Diğer bir açıdan; tek görüşle amel etme mecburiyeti olsaydı insanlar sıkıntıya düşerdi. Fukaha arasındaki ihtilaf, çoğunlukla ikili olur. İşte fikhî ihtilaf, bu iki görüşten birini almaktan ibarettir (s. 20).

Müellif, fikhî hükümlerdeki ihtilafın Hz. Peygamber (sas) zamanında yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan “ahkâmda içtihat” olgusundan kaynaklandığını belirtmektedir (s. 23). Fikhî ihtilaf, şu iki esasa dayalı olarak ortaya çıkan bir olgudur: 1. Şer’î nasların farklı anlaşılmaya müsait ihtimalli yapısı, 2. Anlayış ve değerlendirme tarzlarının farklılığı. Bu iki durum mevcutken ihtilaf da kaçınılmaz olacaktır. Müellifin dikkat çektiği bir başka gerçek, müçtehit imamlar arasındaki ihtilafı meselelerin hemen hepsinin sahabe zamanındaki ihtilaflara dayandığıdır (s. 30).

Fikhî ihtilafların sebebine gelince; müellifin de belirttiği gibi, bu ihtilafların sebebi sadece nasların (burada nasla kast edilen hadislerdir) sabit olup olmaması değildir. Bazıları böyle düşünerek, hadisler sabit olduğu için, artık ihtilafın olmaması gerektiğine inanmaktadır. Dolayısıyla fikhî ihtilafları gereksiz bir yük olarak görüp ihtilaf eden fukahaya da saldırmaktadır. Bazı kesimler ise, sünnet tedvin edildiği için, bütün farklı görüş ve mezhepleri “Kur’an ve sünnet mezhebi” adı altında tek bir mezhep etrafında birleştirmek gerektiği çağrısındadır. Oysa nasların sabit olup olmaması sebeplerden sadece biridir (33-35).

Müellif söz konusu sebepleri 4 ana başlığa indirgemektedir (s.35). Bu sebepler şunlardır:

1. Nassın sübut bulup bulmadığı konusundaki ihtilaf
2. Nassın anlaşılmasındaki ihtilaf
3. Tearuz eden nasların arasını bulma veya birini diğerine tercihteki ihtilaf
4. Usul kaidelerindeki ve bazı istinbat kaynaklarındaki ihtilaf.

Her bir sebeple ilgili birden fazla örnek veren müellif, mezhepleri tek bir mezhepte birleştirme davasının ciddiye alınamayacağını vurguladığı gibi ihtilaflar sebebiyle ulemaya hücum etmenin de dar görüşlülük olduğunu ve yanlış anlamadan kaynaklandığını ifade etmektedir (s. 38).

1 Tevbe, 9/31.

2 Nahl, 16/43.

Birinci sebebi açıklama babında müellifin, “nassın (hadisin) imamlardan birine ulaşmışken diğerine ulaşmaması” şeklindeki bir cümlesine açıklık getirilmediğidir. Fıkhî bir meseleye kaynaklık teşkil edecek bir hadisin, müçtehit bir imama ulaşmaması şeklindeki bir yargı kabul edilemez. Çünkü içtihat edebilmenin şartlarından biri de ahkâmla ilgili hadisleri bilmektir. Hadisin müçtehide ulaşmaması demek, müçtehidin o hadisi bilmemesi anlamına gelir ki bu, içtihat şartlarından birinin ihlali demektir.³ Dolayısıyla hadisin müçtehide ulaşmaması söz konusu olamaz. Yalnız o hadisin o müçtehit nazarında delil olarak kullanılabilir kuvvette olmadığı söylenebilir.

İkinci bölümde müellif, İbn Abdilberr'den nakille fıkhî ihtilaflarla ilgili ulemanın tutumuna yer vermektedir. Çünkü birinci bölümde ortaya çıkan “ihtilafların kaçınılması mümkün olmayan tabii bir durum olduğu” sonucuyla, ulemanın bu ihtilaflar karşısındaki tutumunun örtüşmediği izlenimini verebilecek hususlar söz konusu olabilmektedir. İşte müellif, bu muhtemel karışıklığı ortadan kaldırmak için ulemeden bu konuda nakillerde bulunup bunların nasıl anlaşılması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunmaktadır (s. 101-102).

Ulema arasında, fıkhî ihtilaflar konusunda iki farklı görüş söz konusudur. Birinci görüşe göre, sahabe ve onlardan sonraki imamların ihtilafı geniş bir rahmettir; dolayısıyla kişi, onlardan dilediğinin görüşünü alabilir. İkinci görüşe göre ise, ihtilafın taraflarından birinin görüşü doğru, diğerininki ise hatalıdır; dolayısıyla tarafların delilleri öğrenilmeli, Kitap ve Sünnete en uygun olan görüş alınmalı, bu mümkün değilse tevakkuf edilmelidir (s. 102-107).

Müellif ise ulemanın bu tutumunu şöyle izah etmektedir: Öncelikle ulemanın bu farklı tutumu ihtilafın bizzat kendisi için değil; bilakis insanların bu ihtilaflar karşısındaki farklı algılarıyla ilgilidir. İkinci olarak söz konusu tutum farklılığı, avam olanların değil; ihtilaflı meselelerde delilleri inceleyen âlimin konumuna ilişkindir. Yine “ulemanın ihtilafında genişlik vardır” diyen birinci görüşten maksat, sonra gelen müçtehitler için şer’î ahkâm konusunda içtihat edip aralarında ihtilaf olan sahabeyi örnek almaları, onlar gibi hareket ederek içtihat yapmaları şeklindeki bir genişliktir. Aynı şekilde “ulemanın ihtilafında genişlik olmadığı” şeklindeki ikinci görüşten maksat, müçtehidin öncekilerden herhangi birinin görüşünü, içtihat etmeksizin ve delile bakmaksızın alamaması; yani müçtehidin başkasını taklit edememesidir (s. 107-110).

Bu arada müellif, Malik b. Enes ile Leys b. Sa'd arasında bazı ilmî meselelerle ilgili olarak birbirlerine gönderdikleri mektupları zikrederek (s. 129-146) ulemanın birbirlerinin görüşüne karşı, ilmî edebe ve hürmete ne derece riayet ettiklerini göstermek istemiştir. Başkalarının görüşüne tahammülsüz davranan az sayıdaki

3 Ahkâm hadislerini bilmenin içtihat şartlarından olduğuna dair bkz. Zeydan, Abdulkerim, e'l-Veciz fi Usûl'l-Fıkh, (Dimaşk: Müessesetu'r-Risâle, 2011), s. 319.

bazı âlimlerin bu tutumunun şaz olduğunu belirtmiştir (s. 127).

Müellif, Müslümanın fikhî ihtilaflar karşısındaki konumu hakkında da bilgi vermektedir (s. 147-156). Ona göre bu konum, kişinin ilmî ve fikhî seviyesine göre değişir. Çünkü kişi ya âlim ya avam ya da müteallimdir (talebe). Her birinin konumu kısaca şöyledir:

1. Âlim: Burada âlimden kasıt müçtehitlerdir. Ulemanın çoğunluğuna göre bu kişinin başkasını taklit etmesi caiz olmadığından, ihtilaflı meseleler üzerinde düşünmesi, delilleri değerlendirmesi, tercih konusunda içtihat yapması gerekir. Ulaştığı neticede hak gördüğü görüşle amel eder.

2. Avam: Avamdan kasıt, delilleri değerlendirebilecek kadar ilim öğrenmemiş cahil kimsedir. Böyle kimselerin ulemayı taklit etmeleri gerekir. Kendi görüşüyle amel etmesi, hevaya uymaktır.

3. Müteallim (talebe): Bu kelimedenden kasıt, ilmî seviye bakımından avamdan üst, müçtehitlerden ise alt mertebede olan kimsedir. Bu kimseler avam ile müçtehit arasında olduğundan, birbirinden farklı birçok dereceye ayrıldıkları için konularına dair birçok beyanda bulunulmuştur. Müellif bu üçüncü grubu biraz detaylı olarak ele almaktadır (s. 159-162). Ona göre bunlar şu iki halden birinde bulunur:

a) Delilleri araştırma ve değerlendirme imkânını kendisinde görenler, içtihat için yeterli çabayı gösterdiklerinde, ihtilaf eden müçtehitlere takdir ve hürmeti de terk etmeksizin, tercihe şayan gördüğü görüşle amel edebilir.

b) Bu imkânı kendisinde göremeyen ikinci gruptakiler, araştırma ve kendi düşüncesine dayanarak tercihe şayan bulduğu görüşle amel edemez. Çünkü tercihi mümkün kılacak bir etken olmadığı gibi ehkinden sadır olmayan bir tercih söz konusudur.

Üçüncü grup hakkındaki bu tafsilatla müellif, ulemanın üzerlerinde hissettiği 'hicrî dördüncü asırdan beri müçtehit yetişmediği' şeklindeki baskıyı kaldırmayı hedeflediği gibi; her gelenin içtihat kapısından girerek hevasıyla fetva vermesini önlemeyi amaçlamıştır (s. 161).

İkinci bölümün sonunda müellif, fikhî ihtilaflar hakkındaki bazı aykırı tutumlardan bahsetmekte (s. 163-168); bu vesileyle müslümanları uyarmaktadır. Çok faydalı olan bu kısım özetle şöyledir:

1. İfrat tutumları:

a) Bazı avam ve mezhep müntesiplerinin gösterdiği mezhep taassubu. Bunlar sadece kendi mezheplerinin hak, diğerlerinin batıl olduğunu düşünürler. Oysa mezhepler, şer'î nasların anlaşılması ve tatbiki konusunda beşerî içtihatlardan ibarettir. O bakımdan mezheplerin tamamı hatalı olma ihtimali ile birlikte doğrudur.

b) Bazı kimselerin bir mezhebi diğerinden üstün tutması. Hatta bu yüzden

mezhep imamının üstünlüğünü, diğer imamların ise noksanlığını dile getiren hadisler dahi uydurulmuştur.

2. Tefrit tutumlar:

a) Bazılarının, mezheplerin ilmi ihtilaflarını, Allah ve Rasûlünün kötülediği “dinde ayrışma, hiziplere bölünme” olarak sunmaları. Oysa bu yaptıkları, “kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif etmek”⁴ ve aynı zamanda pek çok şer’î ahkâmı ihtilaf eden sahabe, tabiûn gibi selevî ve halefî karalamaktır.

b) Muteber imamlardan birini taklit eden mukallidin, Kitap ve Sünneti terk edip kişilerin görüşüne uyduğunun söylenmesi. Bu kimseler, avamı şer’î naslardan yüz çevirip kişisel görüşleri esas almakla itham etmektedirler. Oysa avam, nassı gereği gibi anlayamadığı için bir imamın mezhebine uymuştur.

c) Bazılarının fikhî mezhepleri karalama ve gözden düşürme çabası. Bu da birkaç şekilde yapılmaktadır:

I. Bazı imamlara yönelik karalama faaliyetleri. Bunun için de geçmişteki bazı imamlar hakkında, bazı âlimlerden sadır olan kötüleyici ifadeleri hortlatırlar. Hâlbuki bu ifadeler tahkik ehli ulema tarafından terk edilmiştir.

II. Muhtelif mezheplerdeki ilmî sürçmeleri ve zayıf görüşleri bir araya toplama gayreti. Oysa bunlar kötülenmiş işlerdir. İmamlar beşerdir; hata da edebilirler. Her ne olursa olsun onlar içtihatlarıyla ecir kazanmışlardır.

d) Bazı kimselerin, ulemanın görüşlerini gözden düşürmeye çalışarak kendi görüşlerini apaçık hak ve hatalı olma ihtimali olmayan görüşler olarak sunmaları. Bunlar böyle yaparak kendi zayıflıklarını ortaya koymuş oluyorlar. Yoksa diğerlerinin görüşlerine saygı göstererek kendi görüşlerini ortaya koymakla yetinirler; böylece görüşlerin değerlendirilmesine fırsat tanırlardı.

İşte bunlar, fıkıh ve fukahaya duyulan güveni sarsmayı amaç edinmiş kimselerdir. İhlâs sahipleri uyanık olmalı, bu arızaların tedavisinde hikmetle hareket etmelidirler.

Müellif, son olarak eserin ek kısmında fikhî ihtilaflar konusunda kaleme alınmış önemli klasik eserlerden bahsetmektedir (s. 169-173).

Sonuç olarak geniş ve dakik bir konu olan fukahanın ihtilafı hakkında, önemli bazı esaslar bu eserde ele alınmıştır. Özellikle günümüzde, her Müslümanın fikhî ihtilafların sebeplerini ve hakikatini kavrayıp konu hakkında sağlıklı bir tavır geliştirebilmesi açısından bu meselelerin bilinmesi elzemdir. Zira günümüzde, insanlardaki ilim ve ulemaya karşı takınılacak tavrıdaki bozulma, ilimde zayıflık, ulemanın azlığı ve buna mukabil kendini âlim sınıfında görenlerin çokluğu herkesin malumudur.

4 Nisa, 4/46; Maide, 5/13.